

PAPIEREN GELIEFDE

Over *De verlatene* van Carry van Bruggen

door Hans Anten

Voor deze gelegenheid is mijn papieren geliefde geen liefde van een langdurende relatie. Pas onlangs immers ontdekte ik haar, temidden van talloos veel anderen die even nieuw voor mij waren. Ondanks een respectabele leeftijd wist ze me te verleiden door haar heldere stijl, voornaam karakter en scherpe geest.

De ontmoeting vond plaats tijdens een doctoraalcollege over antisemitisme in de literatuur dat ik de laatste twee blokken van het vorige cursusjaar (1998-1999) gaf. In *De verlatene* (1910), zo heet de tekst waarvoor ik viel, schetst Carry van Bruggen indringend de desintegratie van het joodse leven rond 1900 in Nederland. De deconfiture van het traditionele jodendom die de schrijfster uit eigen ervaring kende, krijgt in deze roman op enigszins naturalistische wijze haar beslag in de tragische levensloop van vijf personages. Het regime van nette armoede en steile orthodoxie blijkt voor de vier kinderen van de joodse familie Lehren – Esther, Roosje, Jozef en Daniël – een fatale determinant te worden als met het overlijden van hun moeder het delicate evenwicht van harmonie uit het gezin verdwijnt. Gegeven hun karakterstructuur reageren de kinderen en hun vader zeer verschillend op deze ontwrichtende gebeurtenis. Voor de vader is dan het rigide en redeloze naleven van de vele joodse voorschriften het enige dat telt. Hij vertegenwoordigt het door Van Bruggen zo gewraakte dogmatische collectivisme, dat geen ruimte laat voor nuance en twijfel, en de individualiteit doodt.

Esther, getraumatiseerd door antisemitische vernedering en mede daardoor geobsedeerd door status en aanzien, ontdoet zich drastisch van wat ze noemt ‘de jodenrommel’ door op zestienjarige leeftijd in te gaan op de avances van een ‘afgeleefde’ zestiger. Aldus verwerft het mooie, zinnelijke meisje als niet-jodin een rijkdom die haar een gewillige prooi maakt voor erotische avonturen in de hoogste kringen. Allengs beseft ze evenwel dat aanzien en voornaamheid vanwege haar reputatie definitief onbereikbaar zijn. Na vier jaar keert ze krankzinnig terug, niet alleen in de ouderlijke woning maar ook tot op zekere hoogte in het jodendom, en wel als patiënt van een joods gesticht.

Anders dan Esther, die wrok om geringschatting omzette in verloochening, vergaat het de ietwat sullige Jozef, de oudste zoon. Tegen de zin van zijn vader trouwt hij met een meisje uit een liberaal joods milieu waar men makkelijk de hand licht met joodse rituelen. De band tussen Jozef en zijn vader is onherstelbaar beschadigd als Jozef heeft toegegeven aan de eis van zijn schoonfamilie zijn zoon niet te besnijden.

Via de scherpzinnige Daniël voltrekt zich het genadeloze démasqué der lege vormendienst met behulp waarvan joden als zijn vader in gedachteloze plichtmatigheid hun ‘botte bekrompenheid’ en ‘barbaarse heerszucht’ uitleven. Daniël, representant van het individualisme, verlaat op Jom Kippoer vol weerzin voortijdig de synagoge. Met de woorden ‘vroeger zouden ze je gestenigd hebben’ wordt hij dan door zijn vader verstoten. Manifestaties van antisemitisme voeden vervolgens Daniëls superioriteitsgevoel en achterdocht, eigenschappen die hem ongeschikt maken voor de liefde en die hem in toenemende mate in een isolement brengen.

Roosje tenslotte, het jongste zusje van de familie, is een gedwee en gehoorzaam meisje dat haar verbitterde vader verzorgt. Aan haar treurig solitair bestaan komt een einde wanneer ze een niet-joodse man ontmoet. Het kost haar dan geen enkele moeite de

joodse beginselen subiet terzijde te schuiven. De roman eindigt met de vader die, door iedereen verlaten, in eenzaamheid sterft.

‘Vraag een niet-Jood, wat hij onder een Jood verstaat, dan zegt-ie [...]: een Jood is een Hollander, die geen spek eet.’ Deze uitspraak van Daniël raakt de kern van de thematiek die Carry van Bruggen zo overtuigend literair gestalte gaf in *De verlatene*: de erosie van het traditionele joodse identiteitsbesef en de uiteenlopende vormen van assimilatie die daar het gevolg van zijn. Het is te begrijpen dat sommige joodse critici weinig gelukkig waren met deze waarheid.

Universiteit Utrecht

Uit: *Transactie* 9 (1999), nr. 5, p. 19-20.